

Wskreszenie polskiego sądownictwa powszechnego w Bydgoszczy 1918–1922. Część 1

dr hab. Janusz Kutta, prof. KPSW

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy, Instytut Prawa i Administracji
e-mail: j.kutta@kpsw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5827-0642>

Streszczenie: Od 1879 r. w Cesarstwie Niemieckim, w Królestwie Prus i na ziemiach polskich pod jego panowaniem obowiązywała nowa ustawa o ustroju sądownictwa. Jej mocą sądy zostały objęte całkowicie nową organizacją i ujednoczone. Tę nową organizację sądownictwa tworzyły: sądy okręgowe (Amtsgerichte), sądy ziemiańskie (Landgerichte), działające w każdej regencji, wyższe sądy ziemiańskie (Oberlandesgerichte), po jednym w każdej prowincji oraz Trybunał Rzeszy z siedzibą w Lipsku. W Bydgoszczy należącej do prowincji poznańskiej, siedzibie władz regencji bydgoskiej, działały: sąd okręgowy i sąd ziemiański. Temu ostatniemu podlegało w 1883 r. siedem sądów okręgowych, a w 1913 – osiem. W dobrze zorganizowanym sądownictwie niemieckim dominowali sędziowie Niemcy. Sędziowie Polacy, nieliczni w latach 90. XIX wieku, byli z sądów systematycznie wypierani. Przed wybuchem wielkiej wojny światowej w sądach niemieckich pozostał tylko jeden sędzia Polak. Był to sędzia Zenon Frydrychowicz pracujący w sądzie okręgowym w Bydgoszczy. Po przejęciu tego miasta przez Polskę Odrodzoną w styczniu 1920 r. został on prezesem Sądu Okręgowego, dawnego Landgerichtu. W listopadzie 1918 r., już po odbudowie państwa polskiego, w byłej dzielnicy pruskiej, tzn. Wielkopolsce i na Pomorzu Nadwiślańskim rozpoczęto prace zmierzające do przejęcia sądownictwa z rąk niemieckich oraz ich spolszczenia. Kierownictwo tych prac należało najpierw do Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu (1918–1919), potem Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej (1919–1922). To ostatnie szeregiem rozporządzeń datowanych 15 grudnia 1919 r. uregulowało sprawy związane z przejściem wymiaru sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej na Rzeczpospolitą oraz organizacją sądów. Organizację tę tworzyły: sąd apelacyjny, sądy okręgowe, sądy powiatowe, sądy pokoju. Sąd Okręgowy w Bydgoszczy był jednym z pięciu w Wielkopolsce i podlegało mu dwanaście sądów powiatowych, w tym jeden także w Bydgoszczy. Złożonym problemem wymagającym szybkiego rozwiązania była kwestia obsady personalnej sądów. Brak było na miejscu sędziów Polaków. Rozwiązano go ściągając między innymi sędziów z b. Galicji, gdzie występował ich nadmiar. Oni na ogół objęli stanowiska kierownicze w sądach. Tak było na przykład w Bydgoszczy. Z dniem 1 stycznia 1920 r. wymiar sprawiedliwości w Wielkopolsce wyzwolonej w czasie Powstania Wielkopolskiego, przeszedł na Rzeczpospolitą Polską. Dzień ten uznano za dzień wznowienia sądownictwa polskiego. Bydgoszcz, która nie została wyzwolona przez to Powstanie i znajdowała się poza linią demarkacyjną, musiała czekać na przejęcie przez Polskę do 1

marca 1920 r. W listopadzie 1921 r. sądownictwo b. dzielnicy pruskiej przekazane zostało Ministrowi Sprawiedliwości RP.

Słowa kluczowe: Bydgoszcz, Prusy, była dzielnica pruska, Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej, spolszczenie sądów, ustrój sądów, kadra sądów.

Iustitia fundamentum regnorum

W historiografii poświęconej Bydgoszczy pod panowaniem Królestwa Prus brak opracowań na temat sądownictwa. Także w opracowaniach z zakresu historii ustroju i prawa Polski mowa jest co najwyżej o sądownictwie w całej Wielkopolsce, w skład której miasto wchodziło w dobie zaborów, a także później, już w Polsce Odrodzonej (do r. 1938).

Aczkolwiek celem niniejszego opracowania jest zagadnienie wskrzeszenia sądownictwa w Bydgoszczy, to jednak konieczne stało się ukazanie ustroju i organizacji sądów powszechnych w Bydgoszczy i obwodzie nadnoteckim na szerszym tle, to znaczy całej Wielkopolski. Punktem wyjścia omawianego zagadnienia jest nowa ustawa o ustroju i organizacji sądów powszechnych w Cesarstwie Niemieckim, także w Prusach i na ziemiach polskich pozostających pod panowaniem tego królestwa, która weszła w życie w 1879 r.¹. Oczywiście szczególna uwaga zostanie zwrócona na przebieg procesu spolszczenia sądów bydgoskich, co miało miejsce zwłaszcza w latach 1918–1922.

I

Wspomniana wyżej ustawa o ustroju sądownictwa w 204 artykułach ujętych w 17 tytułach szczegółowo regulowała ustrój i organizację sądownictwa w całej Rzeszy Niemieckiej. Nie siląc się tutaj na pogłębioną analizę tej ważnej ustawy stwierdzić trzeba, że jej mocą sądy powszechne zostały objęte całkowicie nową organizacją oraz ujednoczone.

W tytule pierwszym ustawy zatytułowanym urząd sędziego (Richteramt §§ 1–11) zawarta została główna zasada sądownictwa: władza sądowa będzie – stanowiono, wykonywana przez niezależne, tylko ustawie podległe sądy (§ 1). Z tej niezależności sądów wypływała zasada niezawisłości sędziów. Urząd sędziego był dożywotni (§ 6), a sędzia, wbrew swojej woli, tylko mocą wyroku sądowego i jedynie z zasad i w formie przez prawo przypisanej mógł być na stałe lub czasowo zawieszony w urzędowaniu, przeniesiony w stan spoczynku (Ruhestand). Tylko w razie reorganizacji sądowej lub zmiany okręgów sądowych, sędzia, wbrew życzeniu, mógł być przeniesiony lub oddalony z urzędowania z pozostawieniem mu jednak całkowitej pensji przez krajową władzę sądową (§ 8). Ustawa zapewniając

¹ *Gerichtsverfassungsgesetz*, „Reichs Gesetzblatt (RGB)“ 1877, Nr 4, Nr 1163.

niezawisłość sędziom wymagała od kandydatów na ten urząd dwóch egzaminów państwowych: referendarszowskiego i asesorskiego. Pierwszy z nich mógł nastąpić dopiero po trzyletnich studiów prawniczych na uniwersytecie, z których przynajmniej półtora roku kandydat winien odbyć na uniwersytecie niemieckim. Pomiędzy pierwszym i drugim egzaminem musiały upłynąć trzy lata poświęcone na praktykę w sądach, adwokaturze lub prokuraturze. Oprócz sędziów państwowych w skład sądów wchodziłi jeszcze przedstawiciele obywateli jako ławnicy i przysięgli. Tytuł drugi dotyczył jurysdykcji (Gerichtsbarkeit – § 12–21) i zawierał przepisy uznające istnienie obok sądów powszechnych także sądów szczególnych, jak na przykład sądów gminnych i sądów rzemieślniczych. Te ostatnie miały charakter sądów polubownych. Sześć kolejnych tytułów dotyczyło organizacji sądów. I tak trzeci – sądów okręgowych (Amtsgerichte – § 22–24), czwarty – sądów ławniczych (§ 25–57), piąty – sądów ziemiańskich (Landgerichte – §§ 58–78), szósty sądów przysięgłych (§§ 79–99), siódmy – izb handlowych (§§ 100–118), ósmy – wyższych sądów ziemiańskich (Oberlandesgerichte – §§ 119–124), wreszcie tytuł dziewiąty – Trybunału Państwa (Reichsgericht – §§ 125–141). Tytuł dziesiąty ustawy zawierał przepisy odnoszące się do prokuratury (§§ 142–153), tytuł jedenasty obejmował przepisy dotyczące sekretarza sądu (§ 154), dwunasty – urzędników sądowych (§§ 155–156), trzynasty – stanowił o pomocy prawnej (§§ 157–169), czternasty dotyczył jawności postępowania i utrzymania porządku (§§ 170–195), tytuł piętnasty stanowił o języku sądowym (§§ 186–193), tytuł szesnasty – narad i głosowania (§§ 194–200), wreszcie tytuł siedemnasty, ostatni – ferii sądowych (§§ 201–204)².

Mocą powyższej ustawy w prowincji poznańskiej liczącej w 1883 r. 1770460 mieszkańców, w większości Polaków, powołane zostały i funkcjonowały: wyższy sąd ziemiański w Poznaniu, siedem sądów ziemiańskich z siedzibami w Bydgoszczy, Gnieźnie, Lesznie, Międzyrzeczu, Ostrowie, Poznaniu i Pile oraz pięćdziesiąt osiem sądów okręgowych (Tab. 1).

W Bydgoszczy, stolicy regencji bydgoskiej prowincji poznańskiej, funkcjonowały dwa sądy: sąd ziemiański i sąd okręgowy. Ten pierwszy obejmował okręgi: Bydgoszcz miasto i powiaty: bydgoski, inowrocławski, szubiński, część wągrowieckiego. W okręgu tym w 1883 r. było 250165 ludności. (Tab.1). Bydgoski sąd ziemiański nadzorował siedem sądów okręgowych, które miały swoje siedziby w Bydgoszczy, Inowrocławiu, Kcyni, Koronowie, Łabiszynie, Strzelnie i Szubinie. Na jeden sąd okręgowy w obwodzie bydgoskim przypadało 35737 mieszkańców.

Po około trzydziestu latach wzrosła liczba ludności w prowincji poznańskiej do 2162013, a w obwodzie bydgoskim do 363330. Do tego ostatniego dołączone zostały powiaty strzeliński i żniński. Do istniejących w obwodzie siedmiu sądów okręgowych doszedł sąd okręgowy z siedzibą w Żninie, Tak więc w 1913 r. w okręgu sądowym bydgoskim funkcjonowało osiem sądów najniższego szczebla (Tab. 2). Na jeden sąd okręgowy przypadało wtedy 45416 mieszkańców.

² Tamże, Zob. też: M.W., *Pogląd na nową Ustawę organizacji sądowej dla Cesarstwa Niemieckiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” („G.S.W.”) 1878, NR 48 z 18 (30) XI.

Zgodnie ze wzmiankowaną ustawą sądy okręgowe znajdowały się najniżej w hierarchii sądownictwa cesarskich Niemiec, także Królestwa Prus. Na ich czele stali sędziowie samodzielni mogący być również członkami sądów ziemiańskich, a nawet dyrektorami ich izb sądowych. Utworzono je dla każdego powiatu. Sądy te działały bądź jednoosobowo bądź jako kolegialne. Jako jednoosobowe rozpatrywały one sprawy cywilne o wartości przedmiotu sprawy do 300 marek oraz właściwe były w drobnych sprawach karnych. W poważniejszych sprawach karnych przyjęto zasadę, że sędzia rozstrzygał sprawę przy udziale sądu ławniczego z udziałem dwóch ławników honorowych losowanych z list obywateli. Sąd ławniczy właściwy był w sprawach karnych zagrożonych karą do 3 miesięcy więzienia lub grzywną do 600 marek. Ławnicy orzekali nie tylko o winie, ale także o karze.

We wszystkich sprawach cywilnych i karnych w pierwszej instancji nie zastrzeżonych dla innych sądów właściwe były sądy ziemiańskie. Składały się one z prezydenta, dyrektorów wydziałów oraz sędziów. Sądy te miały charakter kolegialny i dzieliły się generalnie na dwie izby: cywilną i karną (Zivil und Straf Kammern). W sprawach karnych, zagrożonych karą powyżej 5 lat więzienia sądy ziemiańskie funkcjonowały z udziałem 3 sędziów i 12 przysięgłych honorowych (orzekali tylko o winie), losowanych z list obywateli (sądy przysięgłych). Sądy ziemiańskie jako druga instancja rozpatrywały odwołania od orzeczeń sądów okręgowych. Ich rozstrzygnięcia były ostateczne w sprawach mniejszej wagi. W sądach ziemiańskich można było tworzyć izbę trzecią – handlową. Orzekano w niej w składzie trzyosobowym, tzn. sędzia oraz dwóch sędziów handlowych. Izby handlowe utworzone zostały w sądach ziemiańskich w Poznaniu i Bydgoszczy. Przy tych sądach działali adwokaci.

Wyższy sąd ziemiański z siedzibą w Poznaniu składał się z prezydenta, prezydentów dwóch senatów (cywilnego i karnego) oraz określonej liczby radców. Orzekał kolegialnie w pięcioosobowych izbach. Stanowił instancję apelacyjną od orzeczeń sądów ziemiańskich. W sprawach mniejszej wagi rozstrzygał je ostatecznie. Dla orzeczeń sądów okręgowych w ważniejszych sprawach był instancją kasacyjną.

Jedynym organem sądowym dla całego państwa był Trybunał Rzeszy (Reichsgericht) z siedzib w Lipsku. Senat cywilny rozpatrywał skargi rewizyjne od wyroków wyższych sądów ziemiańskich, gdy wartość sporu przekraczała 4 tysiące marek oraz od tych końcowych wyroków sądów ziemiańskich, w których strona pominęła tę instancję, bezpośrednio odwołując się do Trybunału. Senat karny rozstrzygał w pierwszej i ostatniej instancji wszystkie sprawy dotyczące zdrady Rzeszy i cesarza, poszczególnych jej państw związkowych oraz tajemnicy państwowej. Ponadto rozpatrywał rewizje od wyroków sądów ziemiańskich, jeżeli nie złożono od nich apelacji do wyższych sądów ziemiańskich, jak również od wyroków zapadłych z udziałem sądów przysięgłych. Senaty orzekały w składzie siedmioosobowym³. Organizację i rozmieszczenia wymienionych sądów w Wielkopolsce ilustrują tabele 1 i 2.

³ Szeroko patrz: T. Maciejewski, *Ustrój sądowy Prus, II Rzeszy i Republiki Weimarskiej (1815–1871 i 1918–1933)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, t. XXV, z. 3, s. 589 nn.

Tabela 1. Sądy powszechne w Wielkopolsce we wrześniu 1883 roku

Wyższy Sąd Ziemiański (Oberlandesgericht)	Sądy ziemiańskie (Landesgerichte)	Sądy okręgowe (Amtsgerichte)
1	7	57
Poznań Okręg: Wielkopolska (Provinz Posen) Ludność: 1770460	Bydgoszcz (Bromberg) Okręg – Bydgoszcz miasto, powiaty: bydgoski, inowrocławski, szubiński, część wągrowieckiego. Ludność: 25016	7 Bydgoszcz, Inowrocław (Hohensalza), Kcynia (Exin), Koronowo (Krone n. Brahe), Łabiszyn (Labischin), Strzelno (Strelno), Szubin (Schubin)
	Gniezno (Gnesen) Okręg – powiaty: gnieźnieński, mogileński, wrzeziński, większa część wągrowieckiego Ludność: 211251	5 Gniezno, Mogilno (Mogilno), Trzemeszno (Tremessen), Wągrowiec (Wongrowitz), Września (Wreschen)
	Leszno (Lissa) Okręg – powiaty: kościański, krabski, leszczyński, rawicki wschowski Ludność: 256050	8 Bojanowo (Bojanowo), Gostyń (Gostyń), Jutrosin (Jutroschin), Kościan (Kosten), Leszno (Lissa), Rawicz (Rawitsch), Śmigiel (Schmiegel), Wschowa (Fraustadt)
	Międzyrzecz (Meseritz) Okręg – powiaty: babimojski, międzychodzki, międzyrzecki, większa część pow. bukowski Ludność: 217382	8 Grodzisk (Grätz), Kargowa (Unruhstadt), Międzychód (Birnbaum), Międzyrzecz (Meseritz), Nowy Tomyśl (Neutomischel), Skwierzyna (Schwerin), Wolsztyn (Wollstein), Zbąszyń (Bentschen)
	Ostrów (Ostrowo) Okręg – powiaty: krotoszyński, odolanowski, ostrzeszowski, pleszewski Ludność: 264085	8 Jarocin (Jarotschin), Kempno (Kempen), Koźmin (Koschmin), Krotoszyn (Krotoschin), Odolanów (Aelnau), Ostrów (Ostrowo), Ostrzeszów (Schildberg), Pleszew (Pleschen)
	Poznań (Posen) Okręg – powiaty: obornicki, Poznań miasto, szamotułski, średzki, śremski, część powiatu bukowski Ludność: 351434	9 Oborniki Obornik), Pniewy (Pinne), Poznań (Posen), Pudliszki (Pudewitz), Rogoźno (Rogasen), Szamotuły Samter), Śrem (Schrimm), Środa (Schroda), Wronki (Wronke)

cd. Tabela 1.

Wyższy Sąd Ziemiański (Oberlandesgericht)	Sądy ziemiańskie (Landesgerichte)	Sądy okręgowe (Amtsgerichte)
	<p>Piła (Schneidemühl) Okręg – powiaty: chodzieski, czarnkowski, wałecki, wyrzyski Ludność: 254686</p>	<p>13 Chodzież (Kalmar), Czarnków (Czernikau), Człopa (Schloppe), Jastrowie (Jastrow), Łobżenica (Lobsens), Margonin (Margonin), Mirosławiec (Märk Friedland) Nakło (Nakel), Piła (Schneidemühl), Trzcianka (Schoenlanke), Wałcz (Dt. Krone), Wieleń (Filehne), Wyrzysk (Wirsitz)</p>

Źródł: *Handbuch über den Königlich Preussischen Hof und Staat...* 1914, Berlin 1913.

Tabela 2. Sądy powszechne w Wielkopolsce 18 grudnia 1913 roku

Wyższy Sąd Ziemiański w Poznaniu	Sądy ziemiańskie	Sądy okręgowe
1	7	61
<p>Okręg: Wielkopolska Ludność: 2162013</p>	<p>Bydgoszcz Okręg – Bydgoszcz miasto, powiaty: bydgoski, inowrocławski, strzeliński, szubiński, żniński, część wągrowieckiego. Ludność: 363330</p>	<p>8 Bydgoszcz, Inowrocław, Kcynia, Koronowo, Łabiszyn, Strzelno, Szubin, Żnin</p>
	<p>Gniezno Okręg – powiaty: gnieźnieński, mogileński, witkowski, większa część wągrowieckiego Ludność: 220243</p>	<p>6 Gniezno, Mogilno, Trzemeszno, Wągrowiec, Witkowo, Września</p>
	<p>Leszno Okręg – powiaty: gostyński, kościański, leszczyński, śmigieński, wschowski Ludność: 256050</p>	<p>8 Bojanowo, Gostyń, Jutrosin, Kościan, Leszno, Rawicz, Śmigiel, Wschowa</p>
	<p>Międzyrzecz Okręg – powiaty: babimojski, międzychodzki, międzyrzecki, skwierzyński, większa część grodziskiego i nowotomyskiego Ludność: 226339</p>	<p>9 Grodzisk, Kargowa, Międzychód, Międzyrzecz, Nowy Tomyśl, Skwierzyna, Trzciel, Wolsztyn, Zbąszyń</p>

cd. Tabela 2.

Wyższy Sąd Ziemiański w Poznaniu	Sądy ziemiańskie	Sądy okręgowe
	<p style="text-align: center;">Ostrów</p> <p>Okręg – powiaty: jarockiński, kempiński, koźmiński, krotoszyński, odolanowski, ostrowski, ostrzeszowski, pleszewski Ludność: 323914</p>	<p style="text-align: center;">8</p> <p>Jarocin, Kempno, Kozmin, Krotoszyn, Odolanów, Ostrów, Ostrzeszów, Pleszew</p>
	<p style="text-align: center;">Poznań</p> <p>Okręg – powiaty: obornicki, Poznań miasto, poznański wschodni, poznański zachodni, szamotulski, średzki, śremski, część grodzkiego i nowotymskiego Ludność: 489703</p>	<p style="text-align: center;">9</p> <p>Oborniki, Pniewy, Poznań, Pudliszki, Rogoźno, Szamotuły, Śrem, Środa, Wronki</p>
	<p style="text-align: center;">Piła</p> <p>Okręg – powiaty: chodzieski, czarnkowski, wałecki, wieleński, wyrzyski, część węgrowieckiego Ludność: 282434</p>	<p style="text-align: center;">13</p> <p>Czarnków, Człopa, Człuchów, Jastrowie, Łobżenica, Margonin, Nakło, Piła, Szamotuły, Trzcianka, Wałcz, Wieleń, Wyrzysk</p>

Źródło: *Handbuch über den Königlich Preussischen Hof und Staat...* 1914, Berlin 1913.

Tak więc w Wielkopolsce w 1883 r. działało 57 sądów okręgowych, 7 sądów ziemiańskich i jeden wyższy sąd ziemiański. Przed wybuchem wielkiej wojny światowej układ tych sądów był taki sam jak w r. 1883, tylko liczba sądów okręgowych powiększyła się do 61. Zgodzić się trzeba ze Stanisławem Płazą, że organizacja sądów w Prusach „była imponująca”. Państwo to w stosunku do liczby ludności odznaczało się „wielką ilością sądów”. Zabór pruski miał około jednej trzeciej zaludnienia Królestwa Polskiego, a posiadał więcej sądów i sędziów niż całe Królestwo. Zatrudnionych w nich było ponad tysiąc etatowych sędziów i prokuratorów oraz 200–300 nieetatowych asesorów, którzy pełnili funkcje sędziów bądź prokuratorów⁴.

II

W dobrze zorganizowanym sądownictwie na ziemiach polskich okupowanych przez Prusy dominowali naturalnie sędziowie niemieccy. Nieliczni sędziowie Polacy

⁴ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. II: *Polska pod zaborami*, Kraków 2002, s. 621.

od połowy XIX w. byli z tego sądownictwa systematycznie wypierani⁵. Młodzi prawnicy polscy decydując się na pracę w wymiarze sprawiedliwości, mając utrudniony dostęp do pracy w sądach, wybierali na ogół adwokaturę, która od końca lat 70. XIX w. była wolnym zawodem. Gdy w 1880 r. w Wielkopolsce praktykę adwokacką prowadziło zaledwie 15 Polaków, to już w 1914 r. było ich około 70⁶.

Powracając do sądów zaznaczyć trzeba, że w Wielkopolsce w 1840 r. na 168 sędziów językiem niemieckim władało 81, dobrze językiem polskim posługiwało się 54, a źle aż 33⁷. W 1883 r. w Wielkopolsce było 30 sędziów Polaków i 212 Niemców.

Według „Dziennika Poznańskiego” w Wielkopolsce na początku lat 90. XIX w. w sądach ziemiańskich (Landgerichte) i sądach okręgowych (Amtsgerichte) orzekało 242 sędziów w tym 17 Polaków: 2 w Poznaniu, 2 w Kościanie, 2 w Gnieźnie, po jednym w Nowym Tomysłu, Inowrocławiu, Śremie, Środzie, Koźminie, Lesznie, Jastrowie, Krotoszynie, Wrześni i Rogoźnie⁸.

Przed wybuchem wielkiej wojny światowej w końcu 1913 r. obsada etatowa w sądach bydgoskich była następująca⁹:

Bydgoszcz	liczba sędziów
Wyższy Sąd Ziemiański w Poznaniu	24
Sąd Ziemiański w Bydgoszczy	17
Sądy okręgowe	
Bydgoszcz	13
Inowrocław	10
Kcynia	2
Koronowo	2
Łabiszyn	2
Strzelno	2
Szubin	2
Żnin	4

Oto imienna obsada sądów bydgoskich w końcu 1913 r.¹⁰

Sąd Ziemiański

Prezydent

Riect

⁵ Szerzej zob. W. Molik, *Polscy prawnicy w dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Liczebność – pochodzenie społeczne – wykształcenie*, [w:] *Prawnicy. Kronika Miasta Poznania*, 2008, 3, s. 88 nn.

⁶ O adwokatach szerzej patrz: J. Kutta, *Dzieje adwokatury w Wielkopolsce i na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1772–1945*, Bydgoszcz 2017, rozdz. I-V.

⁷ *Règime politique et administratii dans la Pologne Prussienne IVe Volume o Ier Fascicule*, Fribourg – Lausanne 1918, s. 396. Szerzej o polskich prawnikach w Poznaniu 19-wiecznym zob.: W. Molik, *Polscy prawnicy w dziewiętnastowiecznym Poznaniu...*, op. cit., s. 88 nn.

⁸ *Urządnicy Polacy w Prusach i stosunek ich do ogólnej liczby ludności polskiej*, „Dziennik Poznański” 1891, nr 268.

⁹ Hanbuch über den Königlich Preussischen Hof..., op. cit., Berlin 1913, s. 429 nn (obliczenia własne).

¹⁰ Ibidem.

Dyrektorzy

Albinus, Gadow, dr Raul, Scheringer

Sędziowie

Dette, Hübner, Tiesler, Schultz, Laue, dr Magdaliński, Richert, Hohensee, dr Meyer, Kirschstein, Hempel, Drache

Sąd Okręgowy

Bekker, Maeder, Frydrychowicz, Hensel, Brachvogel, Peterson, Than, Sasse, Lerner, Schleutz, Zachle, Siebe, Lutterloh

O wymienionych sędziach trudno cokolwiek powiedzieć poza tym, że byli. Jednak z dopisków przy tych nazwiskach wynika, że musieli oni dobrze wypełniać swoje obowiązki skoro większość z nich miała tytuł radcy sprawiedliwości bądź tajnego radcy sprawiedliwości. Wielu z nich wyróżnionych było orderami.

Wśród sędziów Sądu Ziemiańskiego w Bydgoszczy nie było ani jednego Polaka. Także w pozostałych 7 sądach ziemiańskich w Poznańskim orzekali wyłącznie Niemcy. Wśród sędziów 8 sądów okręgowych w obwodzie bydgoskim zachował się tylko jeden sędzia Polak. Był nim Zenon Frydrychowicz (1851–1929) rodem z Pomorza Nadwiślańskiego. Sędzia ten był jedynym Polakiem orzekającym w całym sądownictwie prowincji poznańskiej.

Sędzia Zenon Frydrychowicz urodził się 20 października 1851 r. w Koślinie koło Tucholi. Był synem Franciszka, tłumacza sądowego i działacza narodowego w Tucholi i Marianny z Malinowskich. Uczył się w progimnazjum Collegium Marianum w Pelplinie i następnie w gimnazjum w Chojnicach. Działał w gimnazjalnym kole Mickiewicz, którego był założycielem. Po zdaniu matury studiował w latach 1869–1873 prawo na uniwersytecie we Wrocławiu, gdzie też czynny był w Towarzystwie Literacko-Słowiańskim, skupiającym licznych studentów Polaków.

Po studiach wrócił do Tucholi i przygotowywał się do egzaminów państwowych otwierających drogę do pracy w sądownictwie. W listopadzie 1875 r. zdał egzamin referendariuszowski, a od grudnia tegoż roku pracował już w miejscowym sądzie powiatowym. Od 1880 r. wykonywał czynności asesora. Jako sędzia pracował między innymi w sądach w Gnieźnie i Koźminie, a od 1894 r. orzekał w sądzie okręgowym (Amtsgericht) w Bydgoszczy. Pracę zawodową łączył z działalnością naukową. Specjalizował się w prawie hipotecznym. W 1901 r. wspólnie z sędzią sądu bydgoskiego Brachvoglem wydał obszerne dzieło pt. „Handbuch des Grundbuchrechts”. W 1914 r. otrzymał tytuł tajnego radcy za najlepszą pracę prawniczą na konkursie ministerialnym z prawa hipotecznego. W końcowym okresie wielkiej wojny światowej włączył się w działania zmierzające do przejęcia przez Polaków administracji i sądownictwa w byłej dzielnicy pruskiej. W grudniu 1918 r. uczestniczył w Zjeździe Prawników Polskich w Poznaniu na którym zajęto się przygotowaniem tego przejęcia. Od grudnia 1919 r. czynny był w Podkomisariacie NRL w Bydgoszczy, gdzie zajmował się sprawami wskrzeszenia polskiego sądownictwa w Bydgoszczy i obwodzie nadnoteckim. Został delegatem polskim przy sądzie ziemiańskim w Bydgoszczy. 13 stycznia 1920 r.

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski na wniosek Ministra b. Dzielnicy Pruskiej mianował Frydrychowicza prezesem Sądu Okręgowego w Bydgoszczy, któremu podlegały sądy powiatowe w Bydgoszczy, Inowrocławiu, Kcyni, Koronowie, Łabiszynie, Łobzenicy, Margoninie, Nakle, Strzelnie, Szubinie, Wyrzysku i Żninie. 6 stycznia 1920r. uczestniczył w Poznaniu w uroczystości zaprzysiężenia sędziów i przejścia przez Polskę sądów w Wielkopolsce i na Pomorzu Nadwiślańskim. 1 marca 1920 r. był organizatorem uroczystego przejścia wymiaru sprawiedliwości w Bydgoszczy.

Głęboka wiedza prawnicza i zdolności organizatorskie Frydrychowicza sprawiły, że Sąd Okręgowy, dawny Landgericht, i podległe mu sądy w powiatach bardzo szybko zostały spolszczone i mogły orzekać w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. W marcu 1926 r. prezes Frydrychowicz przeszedł w stan spoczynku. Jednak nadal żywo interesował się sprawami sądownictwa. Opracował w 1928 r. krytyczny memoriał dotyczący projektu reformy sądownictwa w Polsce. Udzielał się na polu narodowym i społecznym oraz religijno-kościelnym. Znany był z działalności charytatywnej. Sędzia Zenon Frydrychowicz zmarł 26 lutego 1929 r. Za wybitną działalność w organizacji sądownictwa odznaczony został Orderem Polonia Restituta, a za działalność religijno-kościelną otrzymał od papieża Komandorię Orderu Piusa IX¹¹.

Piśmiennictwo

- *Gerichtsverfassungsgesetz*, „Reichs Gesetzblatt (RGB)“ 1877, Nr 4, Nr 1163.
- *Handbuch über den Königlich Preussischen Hof und Staat* 1914, Berlin 1913.
- Kutta J., *Dzieje adwokatury w Wielkopolsce i na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1772–1945*, Bydgoszcz 2017, rozdz. I-V.
- Kutta J. (red.), *Bydgoski Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 1998.
- Maciejewski T., *Ustrój sądowy Prus, II Rzeszy i Republiki Weimarskiej (1815–1871 i 1918–1933)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, t. XXV, z. 3.
- Molik W., *Polscy prawnicy w dziewiętnastowiecznym Poznaniu. Liczebność – pochodzenie społeczne wykształcenie*, [w:] Prawnicy. Kronika Miasta Poznania, Poznań 2008.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. II: Polska pod zabarami*, Kraków 2002.
- *Pogląd na nową Ustawę organizacji sądowej dla Cesarstwa Niemieckiego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” („G.S.W.”) 1878, NR 48 z 18 (30) XI.
- *Régime politique et administratii dans la Pologne Prussienne IVe Volume o Ier Fascicule, Fribourg – Lausann 1918*.
- *Urzednicy Polacy w Prusach i stosunek ich do ogólnej liczby ludności polskiej*, „Dziennik Poznański” 1891, nr 268.

¹¹ J. Kutta (red.), *Bydgoski Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 1998, s. 51.

THE RESURRECTION OF THE POLISH COMMON COURTS IN BYDGOSZCZ 1918–1922. PART 1

Summary: From 1879, a new law on the system of justice was in force in the German Empire, the Kingdom of Prussia and the Polish territories under its rule. Under this law, the courts were given a completely new organisation and were unified. This new judicial organisation consisted of: district courts (Amtsgerichte), land courts (Landgerichte), operating in each regency, higher land courts (Oberlandesgerichte), one in each province and the Reich Court with the seat in Leipzig. In Bydgoszcz, belonging to the province of Poznań, the seat of the authorities of the Bydgoszcz regency, there were: a district court and a land court. In 1883, seven circuit courts were subordinate to the latter, and in 1913 – eight. The well-organized German judiciary was dominated by German judges. Polish judges, few in number in the 1890s, were systematically pushed out of the courts. Before the outbreak of the Great War, only one Polish judge remained in the German courts. This was judge Zenon Frydrychowicz, who worked at the district court in Bydgoszcz. After this city was taken over by Poland, which had been reborn in January 1920, he became president of the District Court, the former Landgericht. In November 1918, already after the restoration of the Polish state, in the former Prussian district, i.e. Greater Poland and Vistula Pomerania, work began to take over the courts from the Germans and to polish them. This work was first headed by the Commissariat of the Supreme People's Council in Poznań (1918–1919), then by the Ministry of the former Prussian Quarter (1919–1922). The latter, in a series of regulations dated 15 December 1919, regulated matters related to the transition of the judiciary in the area of the former Prussian district to the Republic of Poland, and the organisation of the courts. This organisation consisted of the court of appeal, district courts, county courts and courts of peace. The Circuit Court in Bydgoszcz was one of five in Greater Poland and twelve county courts were subordinate to it, including one also in Bydgoszcz. A complex problem requiring a quick solution was the issue of staffing the courts. There was a shortage of Polish judges. It was solved by attracting, among other things, judges from the former Galicia, where there was a surplus of them. They generally took up managerial positions in the courts. This was the case, for example, in Bydgoszcz. On 1 January 1920, the administration of justice in Wielkopolska, liberated during the Greater Poland Uprising, passed to the Republic of Poland. This day was considered the day of the resumption of the Polish judiciary. Bydgoszcz, which had not been liberated by the Uprising and was outside the demarcation line, had to wait until March 1, 1920 for Poland to take over. In November 1921, the judiciary of the former Prussian district was transferred to the Minister of Justice of the Republic of Poland.

Key words: Bydgoszcz, Prussia, former Prussian district, Commissariat of the Supreme People's Council, Ministry of the former Prussian district, interpolation of courts, court system, court personnel.